

Katedra sociologie

Fakulta sociálních studií

MASARYKOVA UNIVERSITA

Brno, Joštova 10, 602 00, Česká republika

telefon: 549 493 750

**“Zhodnocení a srovnání přístupu M. Harnera, J. Frazera,
V. Turnera a E. Evanse-Pritcharda ke studiu náboženství.”**

Seminář k Úvodu do sociální antropologie (SAN301)

Náboženství je již dlouhou dobu nezbytnou součástí lidské kultury. Rovněž je předmětem vědeckých výzkumů a úvah, proto často zajímá a provokuje právě ty, kteří sami žádnou víru nevyznávají. Existuje mnoho názorů a dohadů o jeho počátku, o vysvětlení jádra náboženství, obřadů, rituálů, modliteb atd., ve kterých se antropologové snažili objevit co nejmenšího společného jmenovatele náboženské zkušenosti. U hledání univerzálních znaků náboženství hrají významnou roli také dějiny lidstva. (Murphy, 1998) V této eseji se budu zabývat srovnáním přístupu Jamese George Frazera, Edwarda Evanse-Pritcharda, Victora Turnera a Michaela Harnera ke studiu náboženství a následným zhodnocením jejich pohledu na danou problematiku.

Sir James George Frazer (1854-1941) byl skotský antropolog, původem z Glasgow, jeho učitelem byl, rovněž evolucionista, E. Tylor. Frazer je jedním z nejznámějších vědců zabývajících se náboženstvím. Jeho kniha *Zlatá ratolest* (1890) vycházela z příběhů misionářů a objevitelů, na kterých Frazer stavěl svoji práci a pokusil se vytvořit univerzální teorii magie, náboženství a společnosti. Jde v ní především o srovnání povahy archaického náboženství. V knize nashromáždil spoustu údajů o magických úkonech, mýtech a rituálech kultur ze všech kontinentů. Zabýval se fenoménem tabu napříč primitivními náboženstvími. Tvrdil, že tabu sehrálo klíčovou roli ve vývoji společnosti a civilizované národy jsou prý již na něm nezávislé. Důležitou součástí díla je také popis principu instituce posvátného krále, objevený v záznamech jednoho cestovatele, kdy byl král každoročně obětován a nahrazen novým kandidátem.¹

Frazer věřil, že magie předchází náboženství. Pokud je na magii pohlíženo jako na něco falešného či mylného, lidé hledají další prostředky psychologické podpory a podléhají iluzi, že spiritualismus jim může pomoci. Když vidí, že náboženství nefunguje, obrací se k vědě. Věda i magie jsou založeny na víře v manipulaci s přírodními zákony, zatímco náboženství je založeno na víře v duchovno. (Bowie, 2006)

„Vidíme, že mezi magickou a vědeckou koncepcí světa je těsná analogie. V obou případech se vychází z naprosto pravidelné a spolehlivé následnosti jevů, určené neměnnými zákony, jejichž působení lze předpovídat a přesně odhadnout; v přírodě není místo pro prvky rozmaru, osudu a náhody.“ (Frazer, 1994, str. 49)

Frazer obecně hodnotil náboženství jako primitivní filozofický systém, jehož omyly se dají lehce vysvětlit ve světle moderní vědy. *Zlatá ratolest* byla přijata se smíšenými pocity, spíše než za vědecké, byla nejprve pokládána za umělecké dílo a také inspirovala mnoho umělců.¹

Sir Edward Evan Evans-Pritchard (1902-1973) byl profesorem sociální antropologie na Oxfordu a je spojen se strukturalisticko-funkcionalistickou školou britské sociální antropologie. Většina jeho práce byla prováděna v koloniální Africe. V jeho studii *Witchcraft, Magic and Oracles among the Azande* (1937) popisuje nejen funkci čarodějnictví, ale hlavně jeho logiku. (Bowie, 2006) Mezi jeho další díla patří *Theories of Primitive Religion*, vydané v roce 1965.

Funkcionalistická antropologie vytýkala evolucionisticky založeným badatelům, což byl i Frazer, že jsou jejich práce v zásadě spekulacemi, jelikož nezahrnují terénní výzkum. Podstatou funkcionalistického přístupu tedy bylo získávání dat z první ruky. Ve svých výzkumech se zaměřil ještě na Súdán a především tamější kulturu Nuerů, o kterých rovněž napsal knihu. Právě kmen Nuerů nezná

¹ <http://antropologie.zcu.cz/james-george-frazer>

spojení přeložitelné jako “Já věřím” a na tom poukazuje na fakt, že západní civilizace jsou touto skutečností vyvedeny z míry. Koncept víry jako vnitřní osobní zkušenosti je jednou z velice kulturně relativních věcí, typickou pro západní společnost a to, že není dohadatelná v jiných civilizacích, ukazuje, že náboženství lze zkoumat i jinak a skrz odlišné projevy. Obecně se domníval, že je potřeba získávat informace a data přímou účastí v životě pozorované skupiny a až pak je možné vyvodit obecné zákonitosti o fungování daných kultur. Avšak jeho závěry bývají někdy považovány za ahistorické.² Říkal také, že je třeba k otázkám víry přistupovat jako k sociologickým, ne teologickým faktům. (Bowie, 2006) Za chybu rovněž považuje soustředění se na jeden aspekt náboženství, protože je třeba vnímat ho jako celek, jedině tak se dá pochopit.

Victor Witter Turner (1920-1983) byl britský kulturní antropolog, spolupracovník Maxe Gluckmana, který se zabýval hlavně studiem symbolů a přechodových rituálů. Byl vyučen ve strukturalisticko-funkcionalistické tradici stejně jako E.-Pritchard. Byl katolík, kvůli čemuž byla později některá jeho díla kritizována jako ovlivněná jeho pohledem na svět. Spolu s manželkou Edith pracovali v 50. a 60. letech v kmene Ndembu na území dnešní Zambie a Turner o nich napsal mnoho prací. (Bowie, 2006)

Rozpracoval komplexní analýzu iniciačních rituálů kmene Ndembu a poukázal na jejich funkčně sjednocující aspekty, na aspekty užitečné pro účastníky rituálů a na jejich hlubší symbolický význam. (Eriksen, 2008) Ve svém díle *Průběh rituálu* zdůrazňuje fakt, že neexistují jednodušší národy, ale pouze některé národy mají jednodušší technologie. Navazuje na Arnolda van Gennepa (ten rozčlenil každý rituál do 3 fází - odloučení, pomezí, přijetí) a rozšiřuje jeho teorii přechodových rituálů. Porovnává konflikt struktury a liminaritu, rozpracovává termín liminarita neboli pomezí a zavádí nový termín *communitas*, jímž označuje skupinu osob nacházejících se v liminitě.³ Liminární bytosti nejsou ani tady ani tam, nacházejí se mezi postaveními určenými a uspořádanými zákony, zvyklostmi, konvencemi a obřady. „Liminarita znamená, že vyšší postavení neexistuje bez nižšího a ten kdo zastává vyšší pozici, musí rovněž zažít stav poníženého, proto např. princ Philip poslal svého syna, následníka britského trůnu do školy v australské buši, aby poznal “obyčejný život”. “ „V životě každého člověka se střídají prožitky struktury a *communitas*, stavy a přechody.“ (Turner, 2004, str. 97, 98)

Naprosto odlišný přístup ke studiu náboženství zaujal Michael Harner (narozen 1929), akademický antropolog, který se zabýval šamanismem. Na rozdíl od výše zmíněných antropologů, kteří k výzkumu náboženství přistupovali čistě jako k objektu vědeckého zkoumání, on se do své práce opravdu ponořil a stal se její součástí. Strávil mnoho let výzkumem šamanských technik v Americe a severní Evropě. Sám dokonce absolvoval trénink šamanských dovedností od kmene Jivaro Indiánů na Horní Amazonce během jeho práce v šedesátých letech a nabyl přesvědčení, že přehled a porozumění, které získal, je aplikovatelné na všechny lidi a že předkové Američanů a Evropanů kdysi měli stejné schopnosti. Tvrdil, že práce šamana je stejná, stejně jako lidská mysl, srdce a tělo, jen kultury jsou

² <http://www.david-zbiral.cz/Socialni-antropologie.htm>

³ http://is.muni.cz/th/74821/ff_m/Magisterska_diplomova_prace.pdf

odlišné. (Bowie, 2006) Sám se tedy stal tzv. going nativ, jedním z nich, a chtěl znovu přiblížit šamanské praktiky a kouzla západnímu světu.

Ve své knize *The Way of Shaman* podrobně popisuje vlastní zážitky a osobní zkušenosti se šamanskými praktikami. Upozorňuje, že nedílnou součástí šamanské schopnosti je užívání drog, ovšem tím způsobem, že šaman ovládá drogu, ne ona jeho. Zmiňuje problém západní společnosti, a sice její dohady, že šaman musí být fyzická osoba a nabízí řešení v podobě představení si šamanství jako vlastnosti, kterou tvor nabude poté, co překoná sám sebe.

Díky úplně odlišnému metodologickému přístupu pak Harner kritizuje vědecké zkoumání a tvrdí, že za všemi teoriemi se vytrácí skutečná realita, když věda odmítá celou řadu fenoménů, které se nehodí jejím předpokladům, jaký svět může být. Zdůrazňuje, že šamanismus není náboženství, ale určitá metoda: „Šamanismus koexistuje s ustavenými náboženstvími mnoha kultur. Na Sibiři najdete šamanismus žijící s buddhismem a lamaismem a v Japonsku zase s buddhismem. Je pravda, že šamani se často vyskytují v animistických kulturách. Animismus znamená, že lidé tam věří v duchy. Takže v šamanských kulturách, kde se šamani stýkají s duchy, aby dosáhli třeba vyléčení, není nic překvapivého, že lidé v duchy věří. Ale šamani v duchy nevěří. Šamani s nimi mluví a stýkají se. Nevěří v duchy o nic víc, než nevěří v dům, v němž žijí, nebo v rodinu, kterou mají. To je velmi důležitý bod, protože šamanismus není systémem víry.“⁴

Na výše zmíněných příkladech je vidět, jak moc se může lišit zkoumání jedné problematiky z více pohledů a v odlišném časovém úseku. Zatímco Frazer, evolucionista, narozený ještě v 19. století se zabýval magií, tabu a upřednostňoval pouhé zpracování údajů, které objevili jiní, E.-Pritchard tento přístup kompletně odmítal a prosazoval důležitost terénního výzkumu a osobního podílení se na zkoumání problematiky v dané společnosti. Stejně tak Turner postavil svou práci na zúčastněném pozorování a zavítal zase do jiné oblasti náboženství, když zkoumal symboly a rituály. S úplně převratným přístupem přišel Harner, který zasvětil svou práci šamanismu, přímo se stal součástí svého výzkumu a osobně vyzkoušel šamanské praktiky. Je tedy znát, že čas hraje významnou roli ve změně přístupu ke zkoumání, k čemuž se přidávají i další faktory jako celkový vývoj společnosti a názorů. Problematika náboženství je bohatou studnicí informací a myslím, že vždy se najdou další různorodé aspekty hodné prozkoumání.

⁴ Rozhovor Bonnie Horrigan s M. Harnerem in *Shamanism*, Vol. 10, No. 1 (Spring-Summer) 1997

Použité zdroje

MURPHY, Robert F., 1998. Úvod do kulturní a sociální antropologie. Praha: Sociologické nakladatelství SLON

ERIKSEN, Thomas Hylland, 2008. Sociální a kulturní antropologie. Praha: Portál

FRAZER, James George, 1994. Zlatá ratolest. Praha: Mladá fronta

TURNER, Victor, 2004. Průběh rituálu. Brno: Computer Press

<http://antropologie.zcu.cz/james-george-frazer>

<http://www.david-zbiral.cz/Socialni-antropologie.htm>

http://is.muni.cz/th/74821/ff_m/Magisterska_diplomova_prace.pdf